

Andrzej Borucki

Z badań nad sytuacją społeczno-zawodową inteligencji dwudziestolecia w Polsce Ludowej

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 14/2, 93-105

1960

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

K O M U N I K A T Y I M A T E R I A Ł Y

ANDRZEJ BORUCKI

Z BADAŃ NAD SYTUACJĄ SPOŁECZNO-ZAWODOWĄ INTELIGENCJI DWUDZIESTOLECIA W POLSCE LUDOWEJ

Przedmiot, cel i metoda badań

Badania inteligencji dwudziestolecia stanowią fragment badań nad inteligencją, prowadzonych przez Zakład Badań Socjologicznych Polskiej Akademii Nauk pod kierunkiem prof. dra J. Szczepańskiego. Wybrana do badań grupa, to absolwenci jednego z gimnazjów, którzy uzyskali świadectwa dojrzałości do 1939 roku. Badania posiadały dwa, do pewnego stopnia odrębne cele. Pierwszym było opracowanie historyczno-socjologicznej monografii samego gimnazjum, również w oparciu o materiały archiwalne i publikacje. Drugi, z którym związany jest temat niniejszego komunikatu, łączy się bezpośrednio ze wspomnianą problematyką badań nad inteligencją.

Podstawową metodą badawczą stanowił obszerny wywiad, przeprowadzony przy pomocy kwestionariusza zawierającego około 80 pytań. W związku z tym, że badania koncentrowały się wokół dwóch problemów, składał się on z dwóch zasadniczych części oraz trzeciej obejmującej dane osobowe. Pierwsza część kwestionariusza zawierała 25 pytań i skupiała się wokół zagadnień dotyczących samego gimnazjum oraz pobytu w nim informatora. Część druga dotyczyła sytuacji badanych po uzyskaniu matury. Zawierała ona 38 pytań. W większości były to pytania otwarte pozwalające informatorowi na swobodną wypowiedź. Pytania dotyczyły kolejno: 1) okresu od ukończenia szkoły do wybuchu wojny, 2) okresu okupacji, 3) okresu po wyzwoleniu. Taki układ miał na celu ułatwienie przeprowadzenia rozmowy, której celem było zebranie materiałów, posiadających w wielu wypadkach z konieczności charakter biograficzny.

Część dotycząca pierwszego okresu była poświęcona planom informatorów po ukończeniu szkoły i ich realizacji oraz pracy zawodowej.

Okres okupacji potraktowano pobieżnie jako przejście do okresu powojennego, w którym poza zagadnieniami dotyczącymi pracy zawodowej (dość szczegółowo) znalazły się sprawy dotyczące życia kulturalnego i towarzyskiego traktowane porównawczo z okresem dwudziestolecia. Ponadto część ta ma kilka pytań dotyczących opinii informatorów o stosunku inteligencji wobec zmian społecznych i poglądów na pozycję społeczną inteligencji po wyzwoleniu.

Mimo niewielkiej liczby wywiadów zbieranie materiałów trwało w zasadzie od X 1958 do X 1959. W zbieraniu materiałów brało udział kilku specjalnie przeszkolonych ankietatorów oraz autor niniejszego komunikatu, który przeprowadził samodzielnie kilkadziesiąt wywiadów. W 5 wypadkach ze względu na trudność skomunikowania się zebrano informacje drogą korespondencyjną przesyłając kwestionariusz wraz ze szczegółową instrukcją.

Atmosferę wywiadów charakteryzowała na ogół szczerłość, duża przychylność, zainteresowanie i zrozumienie dla badań dotyczących niejednokrotnie spraw odległych, często bardzo osobistych, a czasami drażliwych, szczególnie w drugiej części kwestionariusza. Informatorzy udzielili też dużo pomocy w odszukaniu tych osób, których adresy nie były nam znane. Jedynie w 6 wypadkach odmówiono udzielenia informacji. Podawano przy tym różne przyczyny odmowy, od

braku czasu na rozmowę trwającą od 2 do 3 godzin (często nawet dłużej), a skończywszy na wyrażeniu wątpliwości i obaw co do sposobu wykorzystania danych.

Ogólna charakterystyka badanej zbiorowości

Gimnazjum, którego absolwentami są badani, znajdowało się w jednym z miast przemysłowych centralnej Polski. W okresie od 1923 do 1939 roku opuściło je 556 absolwentów. Informacje o obecnym miejscu zamieszkania uzyskano dla 228 osób. Wśród pozostałych 123 osoby zmarły, a 32 znajdują się zagranicą. Wiadome jest miejsce pobytu bez bliższego adresu 12 osób, natomiast o 161 brak jakichkolwiek informacji.

Wywiady przeprowadzono z 195 osobami, gdyż spośród 228 osób, których miejsce zamieszkania było znane, do 27 nie udało się dotrzeć, a 6 osób — jak już wspomniano — nie udzieliło wywiadu.

Przemysłowy charakter miasta, z którego w większości pochodzili uczniowie gimnazjum, uwidacznia się wyraźnie w składzie społecznym badanych. Znajduje się tu: 105 osób (53,8%) pochodzenia robotniczego, 26 osób (13,3%) pochodzenia rzemieślniczego, 4 osoby (2,1%) pochodzenia chłopskiego, 7 osób (3,6%) pochodzenia kupieckiego, 46 osób (23,6%) pochodzenia inteligenckiego (w 23 wypadkach rodzice byli urzędnikami, w 7 inżynierami, w 8 nauczycielami, w 2 oficerami, w 6 wykonywali wolne zawody), 1 badany (0,5%) był synem przemysłowca oraz 6 osób (3,1%) innego pochodzenia (nie byli to pracownicy umysłowi). Fakt znacznej przewagi osób pochodzących z rodzin pracujących fizycznie wskazuje, że zbiorowość, z którą mamy do czynienia, to w większości inteligencja w pierwszym pokoleniu.

W całej zbiorowości tylko 31 osób (15,9%) ma wykształcenie średnie. Z pozostałych — 122 osoby (62,6%) mają ukończone wyższe studia, wśród nich 17 osób (8,7%) posiada tytuły doktorskie. Niepełne wyższe wykształcenie mają 42 osoby (21,5%). Większość, bo 87 osób, ukończyła studia jeszcze przed wojną. Stanowią oni 71,9% posiadających wyższe studia.

Najliczniejszą kategorię zawodową stanowią urzędnicy różnych działów gospodarki narodowej, których jest 75 (38,5%). Większość z nich zajmuje stanowiska kierownicze lub dyrektorskie, a jedynie 23 osoby zajmują stanowiska niższe. Podstawową część tej kategorii pracowników stanowią ekonomiści. Jest ich ogółem 62. 43 z nich zdobyło kwalifikacje poprzez studia ekonomiczne lub prawno-ekonomiczne, natomiast pozostałych 19 osób drogą długoletniej praktyki, przeważnie w aparacie finansowym i kontrolno-rewizyjnym. Pozostałe 13 osób spośród urzędników to różnego rodzaju pracownicy umysłowi bez wyraźnej specjalizacji. Posiadają oni przeważnie średnie wykształcenie. Jako następną wyróżnić należy kategorię prywatnych właścicieli. Jest ich zaledwie 5 (2,6%). Wśród nich 4 osoby posiadają kwalifikacje ekonomiczne. Druga co do liczebności kategoria zawodowa to inżynierowie, których w zbiorowości jest 40 (20,5%). Następną obejmującą 20 osób (10,3%) to pracownicy naukowci. Z wyjątkiem 2 osób (muzyk i plastyk) są oni przedstawicielami nauk ścisłych. Pozostałe kategorie są już mniej liczne. Jest tu: 10 techników (5,1%), 10 nauczycieli (5,1%), 11 osób (5,7%) o zawodach, które określono jako artystyczno-twórcze (3 literatów, 3 dziennikarzy-publicystów, 2 plastyków, 2 filmowców oraz 1 aktor), 9 prawników (4,6%), 9 lekarzy (4,6%), 3 farmaceutów (1,5%) i 3 oficerów (1,5%).

Wiek badanych zawiera się w granicach pomiędzy 38 a 58 rokiem życia. Zdecydowaną jednak przewagę mają osoby liczące od 44 do 53 lat. Tak więc urodzonych w latach 1901—1905 jest 27 osób (13,8%), w latach 1906—1915 — 121 osób (62,1%), zaś w latach 1916—1920 — 47 osób (24,1%).

Nie wszyscy badani pracowali zawodowo przed wojną. Pracowały w tym okresie 142 osoby (72,8%), pozostałe natomiast w większości wypadków studiowały lub też kończyły dopiero gimnazjum. W okresie powojennym wszyscy badani pracowali zawodowo.

Sytuacja materialna informatorów w okresie przeprowadzania badań — uwzględniając ich ogólne dochody, tj. podstawowe i dodatkowe netto — jest raczej dobra. Średnia zarobków kształ-

tuje się na poziomie 3503,- zł (średnia arytmetyczna). Jest to więc średnia bardzo wysoka, ale rozpiętość dochodów jest duża. Przedstawia się ona następująco:

Liczba osób	Wynagrodzenie miesięczne w zł
23	1001— 2000
69	2001— 3000
45	3001— 4000
29	4001— 5000
21	5001— 7000
8	7001—10000

Wszyscy badani w okresie zbierania materiałów byli czynni zawodowo. Ponadto poważna ich część deklaruje, że poza pracą zawodową bierze udział w pracy społecznej. Wyraża się to m. in. w przynależności do organizacji politycznych i społecznych. I tak: 60 osób (30,7%) to członkowie PZPR, 5 osób należy do Stronnictwa Demokratycznego, jedna osoba do Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Warto tu zaznaczyć, że wśród członków PZPR 25 to dawni działacze organizacji lewicowych, jak PPS, TUR i „Życie”. Wśród bezpartyjnych z organizacjami tymi w dwudziestoleciu było związanych 8 osób. Poza członkami PZPR, SD i ZSL, spośród bezpartyjnych 22 osoby pracują społecznie w związkach zawodowych i również 22 osoby w różnych organizacjach związanych z wykonywanym zawodem. 17 osób uczestniczy w pracach różnych organizacji przykładowych, jak np. LPŻ, PCK, PTTK, TPPR lub innych kulturalnych i oświatowych, 3 osoby w organizacjach i klubach sportowych. 65 osób nie bierze udziału w żadnych pracach społecznych, mimo że 17 z nich pracowało społecznie kiedyś. Tak więc 130 osób, tj. 66,7% ogółu, stanowią zaangażowani w pracach społecznych.

Z ogólnej charakterystyki wynika, że mamy tu do czynienia ze zbiorowością poważnie zróżnicowaną. Jej jednolitość polega jedynie na tym, że wszyscy badani są absolwentami jednego gimnazjum, które ukończyli w okresie dwudziestolecia i należą w znakomitej większości do kategorii kwalifikowanych, nieźle zarabiających pracowników umysłowych, którzy w 72,8% byli czynni zawodowo jeszcze przed 1939 rokiem. Badana zbiorowość należy w całości do grup wieku czynnych zawodowo, a większość ich znajduje się w wieku, w którym przeważnie osiąga się już w naszym społeczeństwie szczyt życiowej kariery.

Stanowisko w zawodzie i zmiany miejsca pracy przed wojną

Przy analizie karier zawodowych, jedną z najbardziej istotnych spraw jest przyjęcie określonego schematu stanowisk i funkcji. W tym celu posłużymy się sześciostopniowym podziałem na następujące grupy stanowisk: 1) naczelnie wyższe, 2) naczelnie niższe, 3) kierownicze wewnętrznoinstytucyjne, 4) samodzielne wewnętrznoinstytucyjne, 5) pomocniczo-wykonawcze, 6) niezależne. Ta ostatnia kategoria wyłamuje się z hierarchicznego porządku, który miano na uwadze wyodrębniając pierwszych pięć kategorii.

Za naczelnie wyższe uznano tu stanowiska ministerialne do dyrektorów departamentów włącznie oraz dyrektorów, a także ich zastępców tych instytucji, które podlegają ministerstwu bezpośrednio, jak np. centralne zarządy, zjednoczenia, centrale importowe i eksportowe oraz wyższe uczelnie.

Stanowiska naczelnie niższe obejmują dyrektorów lub kierowników (oraz ich zastępców) tych instytucji, które są podległe instancjom zależnym od ministerstw. Są to więc: dyrektorzy zakładów produkcyjnych, instytutów zakładowych, szkół, prezesi spółdzielni, przewodniczący dzielnicowych rad narodowych w miastach wojewódzkich itp.

Stanowiska kierownicze wewnątrzinstytucyjne obejmują kierowników działów, wydziałów, sekcji i referatów wszystkich wymienionych poprzednio rodzajów instytucji.

Stanowiska samodzielne obejmują tych wszystkich kwalifikowanych pracowników umysłowych, którzy nie pełniąc funkcji kierowniczych nie są jednocześnie pracownikami pomocniczymi (o których niżej). Dla przykładu znajdują się tu: rewidenci, inspektorzy, instruktorzy, projektanci w budownictwie, nauczyciele, lekarze pracujący w klinikach czy rejonach itp. Włączono tu również 4 adiunktów i 2 asystentów pracujących na wyższych uczelniach, gdyż zgodnie z przyjętymi tutaj założeniami nie są oni jedynie pracownikami pomocniczymi, jak to wynikałoby z nomenklatury stanowisk na wyższych uczelniach.

Za stanowiska pomocniczo-wykonawcze uznano tu te wszystkie nie wymagające wysokich kwalifikacji, które można wykonywać po pewnym okresie przyuczenia. Będą to stanowiska referentów, kontystów, planistów itp.

W odrębną kategorię określoną jako „niezależni” wydzielono właścicieli prywatnych przedsiębiorstw, bądź przedstawicieli tzw. wolnych zawodów. Znajdują się tu adwokaci, lekarze praktykujący jedynie prywatnie oraz ci literaci, publicyści i plastycy, którzy nie są związani pracą etatową z żadną instytucją¹.

Zanim przejdziemy do bardziej szczegółowych zagadnień pracy zawodowej badanych w powojennym piętnastoleciu, które głównie mieliśmy na uwadze przy wyodrębnieniu powyższych kategorii, zobaczymy, jak wyglądała ich sytuacja zawodowa przed wojną.

Wiadomo już, że do roku 1939 pracowały 142 osoby. Ze względu na rozpiętość wieku badanych, jak również na kontynuowanie przez wielu z nich studiów na wyższych uczelniach, czasokres ich pracy wykazuje duże wahania. Od 1 do 5 lat pracowało 67 osób, od 6 do 10 lat — 47 osób i od 11 do 15 lat — 28 osób. Jeżeli chodzi o zajmowane przed wojną stanowiska, to posłużymy się tu podziałem omówionym dokładnie poprzednio z pewnymi jednak modyfikacjami. Ze względu na niewielką liczbę osób w kategorii stanowisk naczelnych łączymy je wraz z kierowniczymi wewnątrzinstytucyjnymi w jedną kategorię stanowisk kierowniczych. Ponieważ tylko dwie osoby zajmowały się wykonywaniem wolnych zawodów, zrezygnujemy z wyodrębnienia ich i włączymy ich do pracowników samodzielnych. Tak więc 52 osoby zajmowały stanowiska kierownicze, 47 osób — stanowiska samodzielne, a 43 — pomocniczo-wykonawcze. W okresie tym istnieje dość wyraźna zbieżność między wysokością zajmowanego stanowiska a długością okresu pracy zawodowej. Ilustruje to załączona tabela 1.

Tabela 1

Czasokres pracy w latach	Osoby		Stanowiska				pomocniczo- wykonawcze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1— 5	67	100	17	25,4	25	37,3	25	37,3
6—10	47	100	19	40,4	15	32,—	13	27,6
11—15	28	100	16	57,1	7	25,—	5	17,9
Ogółem	142	100	52	36,6	47	33,1	43	30,3

Jak widać z przytoczonej tabeli liczba osób na stanowiskach kierowniczych rośnie, natomiast na pomocniczych maleje w sposób regularny wraz ze wzrostem czasokresu pracy. Zjawisko to

¹ Podział ten przyjęto w opracowaniu wstępnym. W dalszym opracowaniu wprowadzone zostaną pewne zmiany w klasyfikacji stanowisk naczelnych i kierowniczych.

zasługuje na uwypuklenie, gdyż ma się je często na myśli nazywając okres przedwojenny okresem względnie ustabilizowanych warunków awansu.

Badaną zbiorowość w omawianym okresie charakteryzowała względnie duża stabilizacja miejsca pracy. Ponad połowa badanych — 82 osoby, czyli 57,7% pracujących przed wojną — pracowała w jednej jedynie instytucji. W dwóch instytucjach pracowało 39 osób — 27,5%, w trzech — 11 osób — 7,8%, od czterech do sześciu jedynie 10 osób — tj. 7% (w czterech instytucjach — 3 osoby, w pięciu — 5 osób, w sześciu — 2 osoby). Tak więc miejsce pracy zmieniało ogółem 60 osób (42,3%). Średnia liczba miejsc pracy przypadająca na jedną osobę, wynosi w tym okresie 1,7.

Interesująco przedstawiają się przyczyny, które skłaniały do tych zmian. Najogólniej rzecz biorąc były one dwojakiego rodzaju. Pierwszą ich kategorię stanowią decyzje osobiste badanych. Inicjatorem zmiany miejsca pracy jest w tych wypadkach sam zainteresowany i zmiana była zależna wyłącznie lub prawie wyłącznie od niego samego. Druga grupa przyczyn, to przyczyny zewnętrzne. Zmiana miejsca pracy jest tu rezultatem decyzji niezależnych od zainteresowanego.

W okresie przedwojennym zdecydowanie przeważały przypadki, w których przyczynę zmiany miejsca pracy stanowiły decyzje osobiste. Takich przypadków było 37. Wśród nich na czoło wysuwał się motyw poprawy warunków ekonomicznych, którym kierowały się 23 osoby. Z następnymi to: chęć znalezienia bardziej odpowiedniej pracy w powiązaniu z chęcią ustabilizowania się — 8 osób oraz chęć polepszenia sobie warunków pracy — 6 osób. Zmiana pracy pod wpływem przyczyn zewnętrznych miała miejsce jedynie w 14 wypadkach. Wystąpiły tu powody polityczne, wiążące się z radykalizmem poglądów — 5 osób, następnie powody związane z awansami i przeniesieniami służbowymi — 4 osoby, zwolnieniem z pracy — 3 osoby oraz reorganizacją instytucji — 2 osoby. W 9 wypadkach nie podano żadnych przyczyn zmiany miejsca pracy. Oczywiście do danych tych należy odnosić się z pewnymi zastrzeżeniami, chociażby ze względu na trudności zaklasyfikowania motywów do wyróżnionych kategorii.

Stanowisko w zawodzie i zmiany miejsca pracy po wojnie

Przy analizie stanowisk w pracy w okresie powojennym posłużymy się pełnym schematem stanowisk obejmujących 6 kategorii. Tabela 2 wskazuje, jakie stanowiska osiągnęli badani w okresie zbierania materiałów.

Tabela 2

Stanowiska	O s o b y	
	liczba	%
Naczelne wyższe	9	4,6
Naczelne niższe	22	11,3
Kierownicze	93	47,7
Samodzielne	43	22,0
Pomocniczo-wykonawcze	14	7,2
Niezależne	14	7,2
Ogółem	195	100,0

Czasokres pracy badanych po wyzwoleniu nie zawsze obejmował cały okres piętnastolecia. W wyniku wojny 60 osób wróciło do kraju później niż w 1945 roku, natomiast 4 osoby studiowały. Tak więc: 15 lat przepracowało 131 osób, 14 lat — 7 osób, 13 lat — 9 osób, 12 lat — 5 osób, 11 i 10 lat — po 1 osobie oraz 1 osoba zaledwie 4 lata.

Zmiany miejsca pracy były zjawiskiem niemalże powszechnym, gdyż jedynie 36 osób (18,4%) w okresie tym nie zmieniało pracy. 30 osób (15,3%) zmieniały ją jeden raz, 41 osób (21%) dwa razy, 37 osób (19,1%) trzy razy, 22 osoby (11,3%) cztery razy, 17 osób (8,7%) pięć razy i 6 osób

(3,1%) sześć razy. W sześciu wypadkach brak danych, wiadomo jedynie, że dotyczą one osób, które pracowały w więcej niż jednej instytucji. Średnia liczba miejsc pracy przypadająca na jedną osobę w okresie powojennym wynosi 3,3. Wśród przyczyn zmiany miejsca pracy przeważają przyczyny zewnętrzne. Spośród 159 osób pracujących w więcej niż jednej instytucji, 86 (44,1%) wskazuje na przyczyny, które można zakwalifikować jako zewnętrzne. I tak, w 24 wypadkach były to przeniesienia służbowe i awanse, w 20 — reorganizacje i likwidacje instytucji, w 16 — stosunki w pracy zmuszające do zmiany mimo intencji zainteresowanego, w 14 — względy polityczne, w 8 — polecenia partii oraz w 4 wypadkach inne powody. Osobiste decyzje jako przyczyny zmian miejsca pracy podaje 56 osób (28,7%). Wśród motywów na pierwsze miejsce wysuwają się względy ekonomiczne. Wymieniło je 25 osób. W 18 wypadkach dążono bądź do pracy dającej maksimum zadowolenia, polepszenia warunków pracy, bądź też zmiana była podyktowana chęcią zaspokojenia własnych aspiracji życiowych (np. praca naukowa). W 13 wypadkach były to inne bardzo zróżnicowane indywidualne motywy, które trudno jest objąć jakąś szczegółową klasyfikacją. W 17 wypadkach nie podano żadnych motywów.

Pomimo dużej liczby osób zmieniających miejsca pracy, poważna część badanych, bo aż 72 osoby (36,9%), zajmowały w ciągu 15 lat powojennych stanowiska, które mogą być zaliczone do tej samej hierarchicznej kategorii. Pozostali — z wyjątkiem 11 osób (5,6%), co do których nie wiadomo dokładnie, jakie stanowiska pełnili w tym okresie — bądź awansowali, bądź przeszli do pracy na niższych stanowiskach.

Podstawą dla ustalenia, czy dana osoba awansowała czy też została „zdegradowana”, było ostatnio zajmowane stanowisko. Jeżeli informator w okresie piętnastolecia zajmował kiedykolwiek stanowisko wyższe od zajmowanego ostatnio, traktowano taki przypadek jako degradację. Za awans uznano takie przypadki, w których badany nie zajmował poprzednio stanowiska wyższego, natomiast chociaż jedno jego stanowisko było niższe od pełnionego ostatnio. Analiza przeprowadzona przy pomocy takich założeń wykazuje, że w ciągu piętnastolecia awansowało 61 osób (31,3%), natomiast 51 przeszło do pracy na niższych hierarchicznie stanowiskach.

Przebieg kariery zawodowej a ocena stosunku inteligencji do zmian społecznych

Informatorzy nasi — jak wiadomo — stanowią kategorię pracowników umysłowych posiadających w większości wypadków ukończone wyższe studia, którzy od szeregu lat pracują w tzw. zawodach inteligenckich. Założyliśmy przeto, że ich wiedza o poglądach społecznych inteligencji, która zdobyła przynajmniej średnie wykształcenie jeszcze przed wojną, jest wystarczająca, aby mogli udzielić informacji na temat jej stosunku wobec zmian społecznych, które dokonały się u nas po 1945 roku.

Postawione pytanie pomyślane zostało jako projekcyjne w tym sensie, iż zakładaliśmy, że informatorzy będą się identyfikować z grupą, o której mówią². Kwestia stopnia powodzenia projekcji poruszona będzie później. Tymczasem nie wdając się w analizy dotyczące tej kwestii, potraktujemy odpowiedzi na to pytanie jedynie jako opinie badanych o stosunku inteligencji dwudziestolecia do zmian społecznych, które nastąpiły u nas po wojnie.

Odpowiedzi na ten temat uzyskano od 189 osób, z których 6 nie zdecydowało się wprawdzie na wybór żadnego z zasugerowanych w pytaniu określeń, tym niemniej wyrazili oni swoje stanowisko na ten temat w odpowiedziach opisowych.

W rezultacie 55 osób (28,2%) określiło ten stosunek jako pozytywny, 81 osób (41,5%) jako wyczekujący oraz 47 osób (24,1%) jako negatywny. Jak wynika z uzasadnień, wiele osób

² Pytanie brzmiało: „Jak określiliby Pan stosunek dawnej inteligencji do zmian społecznych i ustrojowych po 1945 roku, jako negatywny — obojętny — wyczekujący — neutralny — pozytywny. — Czym można by to uzasadnić?” Określenia: obojętny i neutralny, są tu traktowane jako warianty stosunku wyczekującego — pośredniego. Określenia te podało jedynie 19 informatorów.

— bez względu na rodzaj podanego określenia — stwierdza, iż inteligencja zgadzała się na ogół z kierunkiem zmian, i podkreśla, że uważała je ona za słuszne i celowe. Zastrzeżenia inteligentów, w relacji naszych informatorów, dotyczyły najczęściej sposobów realizacji reform³.

Istnieje pewien interesujący związek pomiędzy rodzajem udzielonej odpowiedzi dotyczącej stosunku inteligencji do zmian społecznych a omówioną nieco wcześniej sytuacją zawodową badanych z punktu widzenia ich awansu i degradacji. Zaliczeni poprzednio do kategorii „zdegradowani” stosunkowo częściej stwierdzają, że stosunek inteligencji do zmian po 1945 r. był negatywny. Natomiast wśród odpowiedzi tych, których kariery zawodowe wykazywały awans lub stabilizację, stosunkowo częściej spotykamy odpowiedzi, zgodnie z którymi stosunek inteligencji do tych zmian był pozytywny. Ilustruje to załączona tabela 3.

Tabela 3

Rodzaj sytuacji zawodowej	Razem		Stosunek do zmian społecznych							
			negatywny		wyczekujący		pozytywny		brak danych	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Awans	61	100	12	19,7	23	37,6	22	36,1	4	6,6
Stabilizacja	72	100	14	19,5	32	44,4	21	29,2	5	6,9
Degradacja	51	100	18	35,3	23	45,1	10	19,6	—	—
Brak danych	11	x	3	x	3	x	2	x	3	x
Ogółem	195	100	47	24,1	81	41,5	55	28,2	12	6,2

Dane w tabeli sugerują, że sukces zawodowy lub jego brak wpływał w jakiś sposób na rodzaj odpowiedzi dotyczącej stosunku inteligencji do zmian społecznych. To interesujące zagadnienie związku między wysokością zajmowanego stanowiska a opiniami o stosunku inteligencji wobec zmian społecznych i politycznych po wojnie skłania, aby rozpatrzyć je bliżej w następujący sposób. Przypisując poszczególnym 6 poprzednio omówionym kategoriom stanowisk wartości liczbowe od 0 do 5⁴ oraz obliczając oddzielnie dla każdego roku przeciętny wskaźnik wysokości stanowiska, możemy wykreślić krzywe karier dla dowolnej grupy. Wykreśliłiśmy takie krzywe dla trzech grup, które określały stosunek inteligencji do zmian po 1945 r. jako pozytywny, wyczekujący, negatywny, oraz krzywą dla całej zbiorowości. Krzywa karier całej zbiorowości jest krzywą rosnącą aż do 1956 r. Nie jest to jednak wzrost równomierny. Jego zahamowanie następuje w latach 1951—1953. Po roku 1957 krzywa nieco opada osiągając stan z 1950 roku w okresie przeprowadzania badań. Analiza pozostałych krzywych prowadzi do następujących wniosków.

³ W roku 1958 Katedra Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego na zlecenie Ministerstwa Szkół Wyższych przeprowadziła badania dotyczące postaw studentów. Jedno z pytań ich kwestionariusza brzmiało: „Czy chciałbyś, aby świat szedł w kierunku jakiejś formy socjalizmu?” Wśród 725 odpowiadających 24,6% odpowiedziało zdecydowanie tak, 44,7% — raczej tak, 18,2% — nie mam zdania, 8,7% — raczej nie i 1,9% — zdecydowanie nie (Patrz: Zofia Józefowicz, Stefan Nowak, Anna Pawełczyńska, *Studenci: poglądy społeczne i dążenia życiowe*, „Nowa Kultura”, 1958, nr 41). Porównanie może mieć jedynie charakter bardzo orientacyjny, gdyż 1° przedmiot badań Nowaka stanowili studenci, którzy w większości byli niegdyś członkami ZMP, 2° pytanie w kwestionariuszu dla studentów nie miało charakteru projekcyjnego, jak w przypadku naszych badań, i było sformułowane inaczej.

⁴ Kategorię „niezależni” umownie umieszczono między stanowiskami samodzielnymi a kierowniczymi. Włączenie jej w ramy jakiegoś ogólnego schematu będzie również konieczne, gdy zajmiemy się zagadnieniem pozycji społecznej.

Wśród reprezentujących różne opinie o stosunku inteligencji do zmian społecznych, przebieg krzywych karier wykazuje duże zróżnicowania. Krzywa tych, którzy określili ten stosunek jako negatywny, różni się najbardziej od pozostałych. Szczyt ich karier przypada bowiem na rok 1946 (jest to w ogóle najwyższy punkt wykresu), po czym z pewnymi niewielkimi odchyleniami krzywa wykazuje stały spadek osiągając najniższy punkt w momencie przeprowadzania badań. Krzywa karier zawodowych osób, określających stosunek inteligencji do zmian jako pozytywny, rozpoczyna się od najniższego punktu w skali w roku 1945 i rośnie do roku 1950. W latach 1950—1953 następuje jej spadek (najgwałtowniejszy do 1951 r.), później zaś aż do 1957 roku następuje stały coraz wyraźniejszy wzrost z niewielkim załamaniem po 1957 roku.

Krzywa karier tych osób, które wskazywały na stosunek wyczekujący, ma najbardziej zbliżony przebieg do krzywej karier całej zbiorowości, a jednocześnie najmniej gwałtownych skoków. Jest ona najbardziej regularna w porównaniu z krzywymi pozostałych grup. Przebieg jej w latach 1945—1947 jest niemalże identyczny jak przebieg krzywej „pozytywnych”. Załamując się nieco w roku 1947 utrzymuje się na tym samym poziomie do roku 1950, by później wykazywać stały powolny wzrost aż do roku 1956. Po roku 1956 podobnie jak w przypadkach pozostałych krzywych następuje lekkie załamanie.

O ile lata 1945—1946 są okresem najsilniejszych rozbieżności między krzywymi „negatywnych” z jednej strony a „pozytywnych” i „wyczekujących” z drugiej, to lata 1955—1956 są punktem ich skupienia.

Przebieg krzywych sukcesu zawodowego — mimo, że różnice między najwyższymi a najniższymi punktami nie są zbyt duże⁵ — wykazuje dość wyraźny związek z rodzajem udzielonej odpowiedzi na pytanie dotyczące stosunku inteligencji do zmian społecznych. Związek ten w dalszej części opracowania będzie poddany bliższej analizie. Interesujące są tutaj zwłaszcza następujące zjawiska: 1) znaczna rozbieżność w wysokości zajmowanego stanowiska między grupą „negatywnych” a innymi na korzyść tych pierwszych w 1946 roku, 2) wahania krzywych w latach 1950—1953, 3) skupienie krzywych w latach 1955—1956, 4) spadek krzywych po 1957 roku.

Do wyjaśnienia pozostaje jeszcze sprawa projekcyjności pytania o stosunku inteligencji do zmian społecznych. Wiadomo już, że odpowiedzi na to pytanie wykazują pewien związek z przebiegiem karier zawodowych informatorów. Fakt ten może świadczyć o tym, że wielu badanych — zgodnie z założeniami — identyfikowało się z tą grupą inteligencji, którą mieli na myśli udzielając odpowiedzi na postawione pytanie. Potwierdzają to w dużej mierze opisowe uzasadnienia tych odpowiedzi, gdyż problem pracy zawodowej występował w nich dość często w taki sposób, że umożliwił stwierdzenie identyfikacji. Również na podstawie analizy wszystkich rozpatrywanych indywidualnie przypadków, po porównaniu treści uzasadnień opinii o stosunku do zmian z niektórymi innymi wypowiedziami informatorów w kwestionariuszu, np. na temat oceny własnej sytuacji materialnej, powodów zmiany miejsca pracy oraz zadowolenia lub niezadowolenia z pracy, można wnioskować, że identyfikacja ta miała miejsce w bardzo wielu przypadkach. Ustalenie jednak stopnia powodzenia każdej projekcji jest sprawą bardzo skomplikowaną, nie zawsze dającą się rozstrzygnąć w sposób ostateczny nawet przy bardzo skrupulatnej analizie. W naszym przypadku, dotychczasowe zaawansowanie pracy pozwala na razie przypuszczać, że powodzenie jej jest znaczne.

Kariera zawodowa przed wojną i po wojnie

Wśród badanych — jak wiadomo — zdecydowaną większość stanowili ci, którzy przed wojną byli czynni zawodowo. Okres przedwojenny cechowała z pewnością większa stabilizacja w zakresie zawodowej kariery omawianej grupy inteligencji niż okres rewolucji społecznej po wyzwoleniu.

⁵ W okresie największych rozbieżności, tj. w latach 1945—1946, różnice sięgają jednego stopnia skali sześciostopniowej.

Z dużym prawdopodobieństwem można też stwierdzić, że przystosowanie się tych ludzi do nowych powojennych warunków nie tylko pracy ale i życia napotykało na mniejsze lub większe trudności, co w pewien sposób mogło wpłynąć na ich postawy. Na wspomnianą przed chwilą stabilizację przedwojennego okresu wskazują chociażby te omówione poprzednio fragmentaryczne dane, które dotyczyły częstotliwości zmian miejsca pracy. Za słusnością tezy o stabilizacji zawodowej badanej grupy w okresie dwudziestolecia przemawia również fakt, że wysokość stanowisk rośnie mniej więcej regularnie w miarę zwiększania się czasu pracy, co ilustrowała tabela 1. Aby zorientować się, jak przedstawiała się pod tym względem sytuacja w okresie powojennym, możemy rozpatrzyć od tej strony 51 osobową⁶ grupę, która rozpoczęła pracę dopiero po wyzwoleniu, śledząc przebieg karier w analogicznych jak przed wojną odstępach czasu. Ilustruje to tabela 4 (okres od 1 do 5 lat obejmuje lata 1945—1949, od 6 do 10 lat — lata 1950—1954 i od 11 do 15 lat — lata 1955—1959).

Tabela 4

Czasokres pracy w latach	Osoby		S t a n o w i s k a					
	liczba	%	kierownicze		samodzielne		pomocnicze	
			liczba	%	liczba	%	liczba	%
1— 5	51	100	28	54,9	14	27,5	9	17,6
6—10	51	100	35	68,6	12	23,5	4	7,9
11—15	51	100	30	58,8	15	29,4	6	11,8

Z załączonej tabeli wynika, że nie występuje⁷ zależność wysokości stanowiska od długości okresu pracy. Zestawienie to jest interesujące również z innego względu. Wskazuje ono na fakt, iż rozpoczynający pracę po wyzwoleniu mieli o wiele łatwiejszy start od tych, którzy rozpoczęli ją przed wojną. O ile bowiem ci pierwsi przy czasokresie pracy od 1 do 5 lat w 54,9% zdolali osiągnąć stanowiska kierownicze, to pracujący w dwudziestoleciu osiągnęli je zaledwie w 25,4%. Godne uwagi jest również to, że proporcje stanowisk w obu porównywanych grupach⁸ przy czasokresie od 11 do 15 lat nie wykazują dużych rozbieżności, co przemawiałoby — jak można przypuszczać — za postępującą po wyzwoleniu stabilizacją w omawianym zakresie⁹.

Próba ustalenia skali pozycji społecznej

W wywiadzie postawiono informatorom następujące pytanie: czy w stosunku do swych kwalifikacji i możliwości ocenia Pan swoją pozycję społeczną jako: niską — odpowiednią — wysoką, prosząc jednocześnie o uzasadnienie swego stanowiska. W uzasadnieniach tych zwrócono dość wyraźnie uwagę na trzy czynniki, a mianowicie: zajmowane stanowisko, wysokość zarobków

⁶ Były to w zasadzie 53 osoby, wyłączono tu jednak 2 z nich, które zakwalifikowane zostały do kategorii „niezależnych”.

⁷ Zależność ta w pewnym stopniu uwidacznia się w nielicznej grupie stanowisk naczelnych, które w tabeli 4 połączone z kierowniczymi. Ze względu na małą liczebność tej kategorii interpretacje muszą tu być bardzo ostrożne. Pracujący od 1 do 5 lat osiągnęli stanowiska naczelnne w 11,8% (6 osób), w okresie od 6 do 10 lat — 13,7% (7 osób) i od 11 do 15 lat — 15,7% (8 osób).

⁸ Porównaj tabele 1 i 4.

⁹ Grupy pracujących przed wojną i po wojnie nie są w pełni porównywalne. Grupa „przedwojenna” licząca 142 osoby rozpoczęła pracę w różnych okresach czasu. Grupa „powojenna” składająca się z 51 osób rozpoczęła pracę mniej więcej w jednym okresie. Stąd też wnioski płynące z analizy dwóch tabel (1 i 4) trzeba traktować jako orientacyjne. Mimo to zasługują one na uwagę, gdyż ich słusność potwierdza potoczna obserwacja.

oraz wykształcenie. Biorąc je za podstawę postanowiono skonstruować skalę pozycji społecznej badanych.

Aby ją zbudować, tym trzem czynnikom przypisano określone wartości liczbowe. Jeśli chodzi o zajmowane stanowisko posłużono się omówionym uprzednio schematem¹⁰. Wszystkim tym, którzy pełnili stanowiska pomocniczo-wykonawcze, a więc hierarchicznie najniższe, przyznano wartość 0 punktów, stanowiska samodzielne — 1 punkt, niezależne — 2 punkty, kierownicze — 3 punkty, naczelne niższe — 4 punkty i naczelne wyższe — 5 punktów. Co do zarobków, to zarabiający do 2000 zł otrzymali 0 punktów, od 2001—3500 — 1 punkt, od 3501—5000 — 2 punkty, od 5001—7000 — 3 punkty i od 7001—10000 — 4 punkty. Za wykształcenie średnie, które jest najniższym wykształceniem występującym w zbiorowości, przyznano 0 punktów, za niepełne wyższe — 1 punkt, za wyższe — 2 punkty oraz za tytuł doktorski dodatkowo 1 punkt, czyli razem 3 punkty. Po dodaniu punktów, uzyskanych przez każdą badaną osobę, otrzymujemy pewną liczbę punktów, które pozwalają wyznaczyć ich miejsce na skali zawierającej się pomiędzy 0 a 12 punktami. Otrzymana skala jest skalą gradacji syntetycznej¹¹. Zhierarchizowaną w ten sposób zbiorowość ilustruje nam tabela 5.

Zbyt dużo stopni w skali skłania do ich pogrupowania. Przyjęto trzystopniowy podział na: pozycję niską, średnią i wysoką. Dla wyznaczenia granicy pomiędzy pozycją niską a średnią przeprowadzono linię podziału między osiągniętymi wartościami punktowymi 2 i 3, natomiast pomiędzy średnią a wyższą między 6 i 7. Podział taki mimo arbitralności nie jest jednak zupełnie dowolny. Granice podziału biegną bowiem w miejscach, które sugeruje niejako rozkład cech.

W rezultacie takiego podziału pozycję niską osiągnęło 18 osób, tj. 9,2% ogółu badanych. Ich wykształcenie nie przekracza w zasadzie wykształcenia niepełnego wyższego. Zarobki kształtują się poniżej średniej (nie przekraczając 3000 zł, co ze względu na duże przedziały nie jest widoczne w tabeli 5). Zdecydowaną przewagę mają tu osoby na stanowiskach pomocniczo-wykonawczych.

Pozycję średnią osiągnęło 115 osób, tj. 59%, a więc większość badanych. Ci, którzy się tutaj znaleźli, wykazują największe zróżnicowanie cech w porównaniu z pozostałymi. Najbardziej chyba wyraźnie uwidacznia się to w ich wykształceniu, które obejmuje wszystkie jego kategorie łącznie z doktoratami. Zarobki przekraczają wyraźnie średnie dochody ogółu, jednak w większości koncentrują się wokół średniej. Ponadto w kategorii osób z pozycją średnią nie ma prawie stanowisk pomocniczo-wykonawczych. Przeważają tu osoby na stanowiskach kierowniczych i samodzielnych. Znaleźli się tu również prawie wszyscy ci, którzy określeni zostali jako niezależni. Kategorię osób w pozycji średniej wyodrębnia najwyraźniej od pozostałych stanowisko w zawodzie.

Pozycję wyższą osiągnęły 62 osoby stanowiące 31,8% ogółu. Z wyjątkiem 4, wszyscy mają pełne wyższe studia. Są tu niemalże wszyscy posiadający doktoraty. Zarobki ich — poza nielicznymi wyjątkami — kształtują się na poziomie wyższym niż przeciętny (41 osób zarabia powyżej 4000 zł). Znalazły się tu wszystkie osoby osiągające najwyższe dochody. Co do stanowisk — to dominują stanowiska naczelne wyższe i naczelne niższe, choć jest tu także część osób na stanowiskach kierowniczych. Sporadycznie występują jeszcze niezależne i samodzielne.

Jak się wydaje, taki układ pozycji społecznej odzwierciedla w poważnym stopniu stosunki istniejące w rzeczywistości. Niewielka ilość tych, którzy osiągnęli pozycję niską (9,2%), wynika ze specyfiki zbiorowości. W jej składzie znajdują się bowiem kwalifikowani pracownicy umysłowi, wśród których dominują ci, którzy zdobyli kwalifikacje na najwyższym poziomie nie tylko ze względu na ukończenie wyższych studiów, lecz także i długoletnią praktykę. Poza tym — jak już poprzednio stwierdziliśmy — większość badanych znajduje się w wieku, w którym zwykle osiąga się szczyt życiowej kariery.

¹⁰ „Niezależni” podobnie jak poprzednio (patrz przypis 4) zostali tu umieszczeni między stanowiskami samodzielnymi a kierowniczymi.

¹¹ Patrz: St. Ossowski, *Struktura klasowa w społecznej świadomości*, Łódź 1957, s. 44—55.

Tabela 5

Liczba punktów	Razem osób	Wykształcenie			Zarobki (w zł)						Stanowiska					
		średnie	niepłne wyższe	wyższe	doktorat	do 2000	2001 - 3500	3501 - 5000	5001 - 7000	ponad 7001	pomocniczo-konawcze	samo-dzielne	niza-leżne	kierow-nicze	naczelne niższe	naczelne wyższe
0	3	0	1	2	3	0	1	2	3	4	0	1	2	3	4	5
1	5	3	2			3	2				3	1				
2	10	2	7	1		5	5				5	4	1			
3	10	4	4	2		4	6				2	4		4		
4	36	13	7	16		5	29	2				16	4	16		
5	27	4	13	10		3	16	7	1			6	2	17	2	
6	42	2	5	31	4		26	12	4			7	4	29	2	
7	29		3	24	2		8	15	4	2		4	1	14	10	
8	20		1	14	5			11	6	3		1	2	10	6	1
9	7			5	2			4	2	1				2	2	3
10	3			2	1				2	1				1		2
11	2				2				2							2
12	1				1					1						1
Ogółem	195	31	42	105	17	23	92	51	21	8	14	43	14	93	22	9

Istnieje pewna zbieżność pomiędzy subiektywnymi ocenami społecznej pozycji badanych a pozycją wyznaczoną na skali. Ilustruje ją tabela 6.

Tabela 6

Pozycja społeczna wg skali	Osoby		Subiektywna ocena pozycji społecznej					
			niska		odpowiednia lub wysoka		brak danych	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Niska (0—2 punktów)	18	100	9	50,—	8	44,4	1	5,6
Średnia (3—6 punktów)	115	100	37	32,2	75	65,2	3	2,6
Wysoka (7—12 punktów)	62	100	13	21,—	42	67,7	7	11,3
Ogółem	195	100	59	30,3	125	64,1	11	5,6

Jak wynika z tabeli procent osób, które subiektywnie oceniły swoją pozycję (w zestawieniu z kwalifikacjami) jako niską, maleje a procent osób, które oceniają swoją pozycję jako odpowiednią lub wysoką, wzrasta w zależności od tego, czy dana grupa w skali uzyskała wyższą, średnią lub niższą pozycję¹².

Projekt skali pozycji społecznej, który tu przedstawiono, daleki jest od doskonałości i sugeruje jedynie kierunek dalszych dociekań. Uwzględniony w nich zostanie także inny, pominięty tutaj czynnik wyznaczający pozycję społeczną, jakim jest udział we władzy.

Zakończenie

Problematyka zawarta w komunikacie nie obejmuje całego szeregu zagadnień, którym poświęcone będzie opracowanie zbadanej grupy inteligencji. W opracowaniu tym między innymi uwzględnione będą zagadnienia związane z życiem kulturalnym i towarzyskim badanych. Co do tego ostatniego, to jedna z hipotez pozwala mniemać, że uległo ono poważnemu ograniczeniu w porównaniu z okresem przedwojennym. W dalszym opracowaniu pogłębione i rozbudowane będą także analizy dotyczące zagadnień poruszanych w komunikacie.

Ogólny problem, jaki zarysowuje się w omawianych badaniach, to problem adaptacji inteligencji dwudziestolecia do warunków życia w Polsce Ludowej. Należy tu zaznaczyć, że w porównaniu z procesami adaptacji, które najczęściej były analizowane w literaturze socjologicznej, jest to adaptacja specjalnego rodzaju. W dotychczasowych bowiem badaniach czynnikiem, który zmuszał do przystosowania się, była zmiana miejsca pobytu jednostek lub większych zbiorowości. O adaptacji można jednak mówić w innym jeszcze znaczeniu. Zjawisko to zachodzi przecież także w sytuacji, w której żadne migracje w przestrzeni nie mają miejsca, a konieczność adaptacji wynika z przeobrażenia stosunków społecznych i politycznych, które uległy zmianie na określonym terytorium lub w określonym kraju. Przykładem tego rodzaju przeobrażeń jest nie tylko Polska Ludowa, lecz wszystkie kraje, które przeszły okres mniej lub bardziej gwałtownych rewolucji. Każda rewolucja społeczna, pociągając za sobą szereg zmian w polityce, gospodarce i kulturze,

¹² Wśród tych, którzy uzyskali 0—2 punktów, a więc osiągnęli pozycję niską, nikt nie odpowiedział, że ocenia swoją pozycję jako wysoką.

naruszając stary, ustabilizowany porządek rzeczy, powoduje konieczność przystosowania się do tych zmian nie tylko jednostek ale i całych grup.

Problem ten sygnalizuję tu tylko, nie pretendując do jego pełnego zarysowania. Wydaje się jednak, iż zagadnienia, które poruszano w komunikacie, są z tym problemem najściślej związane.

KAZIMIERZ ŻYGULSKI

BADANIA NAD PRESTIŻEM ZAWODÓW NA OPOLSZCZYŹNIE

Zagadnienie prestiżu

W ostatnich dziesiętkach lat na całym świecie prowadzone są liczne studia empiryczne, mające na celu ustalenie roli prestiżu zawodowego jako czynnika uwarstwienia społecznego¹. Istnieje, przy wszelkich dyskusjach dotyczących kryteriów podziału społecznego, wyraźna jednolitość opinii wśród socjologów co do twierdzenia, że poważanie społeczne w ogólności, a poważanie społeczne zawodu w szczególności, jest ważnym wyznacznikiem położenia jednostki i grupy w strukturze społeczeństwa. Badania porównawcze, analizujące dane z różnych krajów, wykazały przy tym daleko idące podobieństwo w ocenie prestiżu konkretnych zawodów w społeczeństwach przemysłowych². Badania, tam wszędzie, gdzie prowadzono je dostatecznie intensywnie i długo, wykazały także duży stopień zgodności ocen prestiżu zawodowego wśród różnych grup społecznych i znaczną trwałość opinii w tym względzie³.

W Polsce w ostatnich kilku latach obserwujemy znaczny wzrost zainteresowania dla spraw związanych ze społecznym poważaniem różnych grup zawodowych. Zainteresowanie to wyraża się zarówno w artykułach oraz ankietach prasowych organizowanych przez nasze najpoważniejsze gazety i czasopisma, jak i w pracach socjologicznych poświęconych tematyce wielkich grup zawodowych⁴. Zagadnieniem społecznej oceny różnych zawodów i stanowisk zajął się także Ośrodek Badań Opinii Publicznej przy Polskim Radio, który w grudniu 1958 r. zorganizował odpowiednią ankietę wśród pracowników umysłowych i fizycznych w Warszawie⁵. Problem prestiżu oraz wyboru zawodu przez uczniów kończących 7 klasę szkoły powszechnej badany był w 1959 r. w szkołach warszawskich przez S. Widerszpila i J. Janickiego⁶.

¹ Por. Wł. Wesołowski, *Uwarstwienie społeczeństwa według kryterium prestiżu*, „Studia Filozoficzne”, 1958, nr 5/8.

² Por. A. Inkeles, Peter H. Rossi, *National Comparisons of Occupational Prestige*, „American Journal of Sociology”, 61, 1956, s. 329—339.

³ Por. B. Barber, *Social Stratification*, New York 1957, s. 101.

⁴ W badaniach grup zawodowych inteligencji specjalizuje się Zakład Badań Socjologicznych Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

⁵ Por. A. Sarapata, *Kim chciałoby być warszawiacy*, „Polityka”, nr 21 z 23 V 1959; tenże, *Hierarchia uznania społecznego*, „Polityka” nr 23 z 6 VI 1959; tenże, *Czy korzyści materialne zapewniają poważanie*, „Polityka”, nr 24 z 13 VI 1959. Należy tu zauważyć, że próbka badana przez OBOP zawiera bardzo wysoki (ponad 25%) odsetek osób z ukończonym lub nieukończonym wykształceniem wyższym, co wzbudza wątpliwość w jej reprezentatywności.

⁶ S. Widerszpil, J. Janicki, *Dzieci szkół warszawskich o prestiżu zawodów*, „Życie Gospodarcze”, nr 4 z 24 I 1960. Nasuwają się poważne wątpliwości co do wartości zasadniczego narzędzia, tj. ankiety, którą posługiwali się autorzy w tych badaniach. Żądając od 15-letnich uczniów oceny 41 zawodów według skali „bardzo dobry”, „dobry”, „taki sobie”, „zły” i „nie wiem”, autorzy nie byli w stanie określić przy opracowywaniu materiałów, co właściwie miał na myśli uczeń twierdząc, że zawód jest „dobry” lub „zły”; społeczne poważanie czy też np. zarobki, możliwość ubocznych dochodów, przewidywane zadowolenie z charakteru pracy itp.